

Fakta om Vänerlaxen

Den svenska Vänerlaxen är världens nu mest storvuxna atlantiska insjölox. Vänerlaxen blev instängd när sjön genom landhöjning avspärrades från havet, för 8000-10 000 år sedan. Förutom i Vänern finns eller har funnits genuina insjöloxstammareller i Finland, Ryssland, USA och Kanada samt några småvuxna former i bl a Norge.

Förr trodde man att insjöloxen var en form av insjööring, vilket kan förklaras med att den delvis är mer lik öringen än havslaxen. I Vänern kallas än i dag båda arterna i vardagstal för Vänerlax. Insjöloxen har mer hög och kompakt kroppsform än sin havsvandrande namne. Fläckarna på sidorna brukar vara fler samt grupperar sig särskilt på gällock (stora fläckar) och mellan bröstfena och sidolinje. På framkroppen finns också fläckar under sidolinjen. Urringningen i den påfallande stora stjärtfenan är inte lika djup som hos havslaxen. Först 1855 konstaterade zoologen Sven Nilsson att de storvuxna insjösalmoniderna i Vänern var två arter; en s k blanklax och en börting (öring). Landets förste fiskeriintendent Hjalmar Widegren fastslog därefter år 1863 att Väners blanklax är samma art som atlantlaxen. En liknande insjöloxidentifikation ägde rum i USA år 1852. Redan under 1800-talets första hälft kunde man i London beundra fiskskinn av storvuxna Vänerlaxar. Fiskarna omnämns faktiskt, i den första på engelska utgivna boken om ichtyologi, A HISTORY OF BRITISH FISHES, utgiven i London år 1836. "Den störste mätte 42 tum (1.08 m) i längd och vägde 34 pund (15,1kg), den näst största hade en vikt av 32 pund, den tredje i ordningen 27 pund och de övriga voro mindre", skriver författaren William Yarrels. Han berättar vidare att de fångats på spinn och som bete användes " tacklad naturlig löja". "Om man besinnar de fångade fiskarnas storlek, måste de hava skänkt en angenäm förströelse. "

Flera stammar utrotade

I Sverige är Vänern ensam om att självreproducerande insjölox även om dess existens genom kraftverksbyggen, överfiskning och undfallenhet balanserar på utrotningens gräns. Ursprungligen hade sötvattenslaxen utmärkta lek möjligheter i Väners fem större tillflöden; Klarälven, Gullspångsälven, Norsälven, Borgviksån och Byälven. Lokala laxbestånd anpassades också genom årtusenden till lekälvarnas olika miljöer. Bestånd efter bestånd har dock slagits ut. I början på 1960-talet var laxen så sällsynt i sjön att inget riktat fiske efter den bedrevs. Det sämsta laxfisket i historisk tid inträffade år 1971. Då fångades i det yrkesmässiga fisket officiellt 500 kg Vänerlax. Från Klarälven finns uppgifter om att en storväxt och tidigstigande laxstam, vars viktsiffra låg mellan 8 kg och 17 kg, förr vandrade upp till lekplatserna i Trysilälven. Mindre storväxta bestånd lekte längre ned i älven. Gullspångsälven hade, tvärtemot, en tidig stigning av mindre lax (3-4 kg). Denna, kallad "gröningen", vandrade genom sjön Skagern upp till lekplatserna i Letälven. I Gullspångsälvens nedre forsar leker än en senstigande storvuxen lax med en maxvikt runt 20 kg. Under 1800-talets senare hälft älvfångades vissa år ca 3600 Vänerlaxar, berättar statistik från gullspångsfisket.

Läckage räddade gullspångslaxen

Vänerlaxens 1900-tals historia är kopplad till lekälvarnas utbyggnad för kraftproduktion. Vanligt var att en laxtrappa byggdes, men också att denna stängdes helt efter några år, vilket bl a fick till följd att den storvuxna Norsälvsaxen utrotades under 40-talet. År 1933 ersattes laxtrapporna i Klarälven med upptransport av fisk från Deje till kvarvarande lekforssträckor. Statistik från de fasta fiskena i Dejeforsen visar att Klarälvens lax- och öringstammar närmade sig utrotningsgränsen redan i slutet av 1950-talet. I Gullspångsälven spärrades älven helt, då laxtrappan stängdes år 1924. Laxodlingen där totalförstördes i slutet på 1950-talet då taket föll in. I älvfåran rann periodvis inte mer än en kubikmeter vatten per sekund. Egentligen skulle det inte komma något vatten alls men kraftverket var gammalt och läckte – vilket förmodligen då räddade gullspångsstammarna från total utrotning. Men trots vetskapen om att gullspångsstammarna balanserade på utrotningens brant ville Gullspångs kraft i början

av 1970-talet i samband med ombyggnaden av det gamla kraftverket även bygga ut laxens sista lekplatser i Åråsforarna. Planerna förhindrades dock mycket tack vare fiskeriintendent Tage Ros envisa kamp för laxen. Minitappningen höjdes till sex kubikmeter i sekunden. En olaglig rensning i Lilla Åråsforaren av kraftbolaget ändrade dock vattenföringsförhållandena och den naturliga reproduktionen sattes ånyo på spel. Försök att år 1961 fånga avelsfisk i Gullspångsälven gav inget resultat. Lefsket på senhösten 1962 blev mer positivt för Tage Ros och Torgny Larsson. Då fångades 13 laxar och 12 öringar vilka kördes till Deje och där kramades på rom och mjölke. År 1965 satte man i Gullspångsälven ut märkt fisk, ättlingar till avelsfiskar som fångats 1962 och senare. 46 st av dessa märkta Vänerlaxar fångades år 1969 i Gullspångsälven. De utgör bl a ursprunget till det avelsmaterial som används i dagens avelsarbete. Tyvärr finns det nu inte många fler naturlekande gullspångslaxar i älven än när Tage Ros och Torgny Larsson gjorde sin avgörande insats under 60-talet. Det finns utrymme för betydligt fler stigande lefiskar i älven och avsevärt fler ungar på uppväxtområdena än vad som nu är fallet, menar fiskforskare som under 1990-talet arbetat med biotopvårdande åtgärder i älven. Ett stort problem när det gäller Vänerlaxungarnas tillväxt i älven är kraftverkets låga och oregelbundna tappning. Dagens laxfiske i sjön hålls vid liv genom årliga utsättningar (250 – 350 000 fiskar) från omsorgsfullt utvalda odlare i sjöns närhet. Laxfond Vänern bekostar årligen ca hälften av dessa utsättningar. Medelvikten på fångad Vänerlax är nu ca 4 kg. Data insamlade under en 20-års period (1960-1980-talet) av fiskerintendent Tage Ros avslöjar att könsmognadsmedelvikten är på naturlekande gullspångslax 7,2 kg och öring 7,5 kg. Kontentan av dagens fiskevård är följaktligen att man iordningställer lekplatser, men ger inte fisken någon chans att nå könsmognadsvikt. De skyddsåtgärder som hittills genomförts har varit otillräckliga för att säkerställa en fortlöpande naturlig lax- och öringproduktion i älven.. Utökade fredningsområden, fiskeförbud i älvmyrningar och på lekplatser, höjt minimimått på lax och öring från 50 cm till 60 cm har inte hjälpt. Fångst av lax och öring som ej är fenklippt är totalförbjuden samt ska omedelbart returneras död eller levande. Max antalet fångade fiskar är begränsat till 3 st per person och dygn för utter- och handredskapsfiskare. Max 10 beten per båt får användas under släpfiske. Fiske med drivlinor är förbjudet, likaså uppflötd, bottensatt långrev. Max 100 m nät (maskstorlek 157 mm) per fiskare får användas på allmänt vatten.

Oroande LFI-rapport

Såväl Fiskeriverket som Laxforskningsinstitutet (LFI) anser att Vänerlaxen (gullspångslaxen) är den av våra tre bestånd i olika miljöer som är mest utrotningshotad. I en siffergradering där 0 står för försvunnen och 4 för hänsynskrävande ges gullspångslaxen siffran 1 (akut hotad). Östersjölaxen får siffran 2 (sårbar) och Västerhavslaxen siffran 4. Andelen utvandrande vild laxsmolt till Östersjön har under senare år varit 5-10%. I Vänern är andelen vild laxsmolt under 1%. LFI säger vidare att laxfisket måste regleras så att varje population beskattas efter sin biologiska bärkraft. I nuläget krävs mycket omfattande begränsningar av fisket för att förhindra genetisk utarmning eller utrotning av den vilda Östersjölaxen och den vilda Gullspångslaxen.

Oroande är rapporter från LFI om dagens naturproducerade laxungar i Gullspångsälven. Vid undersökningarna har man funnit att en typisk gen, som finns hos den ursprungliga Gullspångslaxen, saknas hos de ungar som elfiskats i Gullspångsälven under senare år. Genupsättningen hos dessa stämmer med bl a den hos Klarälvslaxen. Forskarna har olika teorier om vad som kan ha hänt, bl a att ursprungsstammen av Gullspångslax blivit så svag att den dukat under och ersatts av felvandrande Klarälvslax. Vill det sig illa kommer vi följaktligen framöver att enbart ha en laxstam i Vänern, en mixad produkt av Klarälvslax- och Gullspångslax. Våra myndigheters passiva åtgärdsolitik under snart ett halvsekel mot vild gullspångslax, kännetecknas mer av forskningring än förvaltning av en världsunik svensk naturresurs. Ingen beslutande instans vill i dag erkänna att man är ansvarig för det akuta utrotningshotet. Regering säger: "Det ankommer på Fiskeriverket att med stöd av fiskeförordningen besluta om föreskrifter som behövs till skydd för lax och öring."

Fiskeriverket har följaktligen både instrument och regeringens välsignelse att göra maximalt för att skydda Vänerns värdefulla bestånd av lax och öring. Fiskeriverket ska via fiskepolitiken leda bl a sportfiskets utveckling i vårt land. Den uppgiften har alltid varit eftersatt på verket till förmån för yrkesfisket, vilket i sin tur lett till dagens överfiskning på flera fronter. Men trots att såväl nationella som internationella undersökningar sedan länge visat på hur utomordentligt lönsamt och skonsamt sportfisket är för både samhälle och fiskevård har man inte på verket varit framsynt och växlat om tillräckligt.

I Stora Sjöarna på gränsen mellan USA och Kanada har satsningen på sportfiske och fiskevård blivit guldkantad och lett till ekonomiskt uppsving och att 1000-tals arbetstillfällen skapats, bl a genom Vänerlaxen. I mitten av 70-talet planterade man ut gullspångslax i Michigansjön. År 1981 spöfångades tre bjässar (14,79 kg - 14,51kg - 13,39 kg), vilka gav ordentligt eko i amerikansk sportfiskepress. Fiskarna hade sitt ursprung i Sverige och skänktes år 1973 som ögonpunktade romkorn av svenska staten till delstaten Michigan. Önskemål har vid flera tillfällen framförts från USA om ny gullspångsimport